

УДК 291.1:281.9

Шадюк Т. А.

СТРАЖДЕННІСТЬ У КОНТЕКСТІ СВІТОГЛЯДНИХ РЕЛІГІЙНИХ ЗАСАД ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОЇ СВЯТОСТІ

В статтє предпринята попытка анализа проблемы страдательности в контексте мировоззренческих религиозных оснований древнеукраинской святости. В рассматриваемых письменных памятниках древнеукраинской культуры страдательность определено путем раскрытия содержания многообразных видов православного подвижничества, являющимися одновременно чинами святости и модификациями страдательности. Утверждено, что страдательность в формах боли, страдания, муки и т. п. являются онтологическим основанием подвига как предельного напряжения человеческих сущностных сил, благодаря чему происходит трансформация формообразований страдательности в добродетель, а также реализация смысла жизни и высокого духовного идеала святости.

Ключевые слова: древнеукраинская философия, страдание, страдательность, подвиг, святость.

У статті здійснено спробу аналізу проблеми стражденності в контексті світоглядних релігійних засад давньоукраїнської святості. В аналізованих писемних пам'ятках давньоукраїнської культури стражденність визначено шляхом розкриття змісту багатоманітних видів православного подвижництва, що є одночасно чинами святості й модифікаціями стражденності. Стверджено, що стражденність у формах болю, страждання, муки тощо є онтологічним підґрунтям подвигу як граничного напруження людських сутнісних сил, завдяки чому відбувається трансформація страждених формоутворень у добродетель і реалізація сенсу життя й високого духовного ідеалу святості.

Ключові слова: давньоукраїнська філософія, страждання, стражденність, подвиг, святість.

The article is an attempt to analyze the problem of sufferability in the context of ideological religious foundations of ancient Ukrainian holiness. The hierograms of ancient Ukrainian culture define sufferability as one of the ways of revealing the content of different kinds of Orthodox ascetism being at the same times ranks of holiness and modifications of sufferability. It is stated that sufferability in the forms of pain, suffering and torment, etc. can be considered as an ontological basis of feat as a peak strain of human essential efforts, due to which we can observe transformation of sufferability forms into virtue, as well as realization of the sense of life and high spiritual ideal of holiness.

Keywords: ancient Ukrainian philosophy, suffering, sufferability, feat, holiness.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. У річищі особистісної й суспільної духовної діяльності стражденність буття є не просто виявом фактичності чи непозбутності – через неї розкривається можливісний аспект людської екзистенційної природи, яка засвідчує відсутність будь-яких наперед заданих характеристик і ознак, тобто є завжди незавершеною процесуальністю й відкритим духовним проектом. Саме така

відкритість домінує в проекті святості, що реалізується під час самого життя християнина, спонукується не так догмою, як внутрішньою жагою всебічного смислотворення, – одухотворення всієї подієвості як змістовної тривалості життя. Звернення до проблеми стражденності в контексті релігійно-філософської проблематики української книжної спадщини корелюється з необхідністю артикуляції достатності власної національної культури як справжності й самобутності у всій повноті її смислового наповнення й глибинної зорієнтованості на надбання духовних чеснот і прилучення до вищих ідеалів особистісного духовно-доброчесного зростання, серед яких у давньоукраїнському релігійному світогляді найбільш виразним є святість, що реалізується через подвиг, подвижництво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній дослідницькій літературі до проблемного поля святості в давньоукраїнській релігійній традиції зверталися Т. Чайка, В. Горський, М. Попович, А. Колодний, Л. Филипович, Л. Шугаєва, Ю. Чорноморець, С. Снігур, аналізуючи особливості сприйняття й формування християнства, способи оприявлення сакрального в книжній мудрості. Відстеження світоглядних тенденцій у філософії святості відбувалося в контексті висвітлення особливостей формування національної традиції, української духовності, корені якої сягають часів візантійсько-слов'янської культури й загалом є невід'ємними від розвитку вселенської християнської філософії. Однак у вітчизняній філософії, на наш погляд, приділено недостатньо уваги таким екзистенціальним проявам людського буття, як страждання, скорбота, туга, печаль, втрата, жаль тощо, об'єднаних категорією стражденності, котрі складають онтологічну основу святості й є її прелімінарними умовами. Вивчення світоглядних засад проблеми людської стражденності вказує на прагнення до вивищення над конечністю людського буття, на відвагу невпинної реалізації духовних ідеалів, а відтак пошуку шляхів інтелектуально-духовного вдосконалення. Тому основним завданням статті є аналіз писемних творів давньоукраїнських мислителів з метою визначення особливостей концептуалізації проблеми стражденності в українському християнському дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тема стражденності у давній вітчизняній філософії релігії формується між софіологічними побудовами часів Київської Русі й ортодоксальними доктринами православ'я з елементами містицизму та екзистенціального філософування. Візантійська апофатика, що є традиційним підґрунтям східного православ'я, ідейно близька українській ментальності киеворуської доби. Визначальні для апофатичного богослов'я споглядальність, чуттєва загостреність та ірраціонально-етична акцентуація у світосприйнятті знайшли своє вираження в агіографічній і перекладній літературі, міркуваннях давньоруських мислителів і подвижників XI–XII ст. (митрополита Іларіона, Феодосія Печерського, Нестора Літописця, Володимира Мономаха, Климента Смолятича, Кирила Туровського). Тема людської стражденності в їх філософському осмисленні формується в контексті уявлення про присутність божественного в людському бутті, наявність Божого промислу й можливості подолання абстрактного протиставлення людського й божественного шляхом активізації духовної діяльності.

Але найвагомішу частку розмірковувань про стражденність буття становить її

межовий, граничний вимір, у якому, власне, і відбувається подолання (трансформація) страждених проявів шляхом обґрунтування й реалізації засобів християнського способу життя як подвигу.

Зазначимо, що українським любомудрам особливо властиве шанування агіографічної літератури як такої, що несе в собі запал православної духовності та моральності. Одним із таких зразків є «Печерський патерик», який упродовж багатьох століть оберігався й доповнювався ченцями Києво-Печерської лаври як спадщина давньої Русі. У загальній тематиці збірника переважають мотиви духовної брані «богатирів духу» (М. Грушевський), звеличення різноманітних подвигів ченців лаври, якими утверджуються християнські ідеали. У цих оповідях ідеться про подвижників, які «страждають для Бога, спасаючи свою душу» [1, с. 102], тобто тема стражденності набуває цілком визначеного православного змісту.

Поняття подвигу й страждання є не лише близькими за змістом у житійній літературі. Тріада діяльність – подвиг – страждання є низкою смислотвірних понять, що визначають проблему стражденності в києворуській релігійно-філософській традиції. «За своїм внутрішнім змістом тема подвигу в агіографічній традиції пов'язана з темою страждання таким чином, що страждання святого переважно знаходять у подвизі свою діяльнісну реалізацію» [2, с. 33], – вважає дослідниця Т. Чайка. Адже діяльність тут постає як інтеріоризована, духовна, тобто спрямована на реалізацію внутрішніх особистих цілей – спасіння, обоження. Таким чином, із наслідку гріхопадіння страждання трансформується у засіб досягнення святості.

В аспекті подвигу (подвижницької діяльності) стражденність розкривається як граничність людських можливостей. Переважно у формах страждання, муки, болю стражденність є виявом тієї граничної напруги, на межі якої проявляються терпіння, смирення й інші християнські чесноти. «Онтологічна основа подвигу є невіддільною від стражденності, більш того – глибоко укоріненою в ній – адже йдеться про смирення, заповідане долання неусувного (але треба «подвигнути»!) опору буття» [2, с. 35]. Отже, можна стверджувати, що буттєва природа подвигу за своїм змістом є стражденністю, оскільки є граничним напруженням людських сутнісних сил (духу, душі, тіла, волі, свідомості тощо).

Києворуські святі удостоїлися багатьох видів християнського подвигу: праведництва, сповідництва, преподобництва (Антоній і Феодосій Печерські), рівноапостольства (князь Володимир, княгиня Ольга), святительства (Кирило Туровський), затворництва (Ісаакій, Лаврентій, Афанасій, Микита), цілительства (Агапіт, Даміан), чудотворництва (Ісайя, Григорій, Прохор), пістництва (Пімен, Зінон), дівицтва (Досифея Київська), мучеництва (Кукша, Євстратій), страсотерпства (Борис і Гліб), стовпництва (Микита Переяславський) тощо [3]. Буттєвість стражденності відобразилася в кожному з них, її відкриваємо в «житіях» подвижників.

Думка дослідника аскетичної традиції С. Заріна, що подвижництво генетично є тісно пов'язаним із мучеництвом і сповідництвом, оскільки своєю метою передбачає очищення від гріхів [4, с. 664], повною мірою відтворена в українській філософській літературі. Більше за те, саме мучеництво робить християн філософами,

любомудрами. Звідси справедливим є твердження, що давньоруська філософія має практичний характер, тобто ґрунтується на осмисленні практики, свідоцтв віри. Тяжіння до рефлексії над аскетичною писемністю й увага до чернечого життя в українських любомудрів пояснюється глибоким розумінням того, що саме чернецтво є ядром православної релігії, у ньому сконцентрована у своєму теоретичному й практичному вираженні християнська істина.

Українське православ'я, що виникло на ґрунті київського «візантинізму», зрощеного зі святоотцівською традицією й ісихазмом, наполягало на благодотвірній ролі стражденності, таким чином утверджуючи позитивне ставлення до неї. Воно засновувалося на розумінні стражденності не як об'єктивного наслідку гріхопадіння людства, а як внутрішньої сутності аскетичного подвигу для всіх християн (не тільки ченців, а й мирян), урок якого був поданий самим Христом у Його викупній жертві за гріхи всього людства, якою Він ствердив можливість освячення й обоження людської природи вже в цьому земному житті. Саме тому й аскетичний подвиг неодмінно вбирає в себе стражденність, через яку виявляється принцип істинно християнського життя, у якому реалізується його ж сенс – уподібнення Христу.

Цю думку засвідчує чимало писемних пам'яток. У пам'ятці давньоукраїнської культури «Літописі Руському» невинно убієнних братів Бориса і Гліба називають страсотерпцями в значенні, відмінному від мучеництва: страждання за віру, перенесення ними безневинного страждання, яке сполучає в собі відкритість, безпорадність, безсилля перед гріховним світом, що, відтак, уособлює жертву за нього. Страсотерпці Борис і Гліб, як і Стефан Першомученик та багато інших святих, протиставили злочину проти себе не силу, а безсилля, лагідність, злагоду, безмірну любов [5, с. 140]. У подвигу Бориса й Гліба вітчизняний дослідник В. Горський убачає причетність апофатичному шляху прилучення до Бога, визначаючи апофатичність як екзистенційну позицію людини, а не інтелектуальну процедуру, як це мало місце в неоплатоніків. Про це свідчить, що страждання Бориса і Гліба названі «страстю» за прикладом «страстей Христових», які були добровільними, свідомо прийнятими стражданнями задля реалізації Христоподібності [6, с. 17].

В історії про Бориса і Гліба прочитуємо глибоку спорідненість із візантійською традицією, у якій основоположною була ідея уподібнення Богові через наслідування Христа. Про те, що саме така парадигма умонастрою й життєдії була характерною для Бориса і Гліба, свідчать дослідження Г. Федотова, Д. Макарова, В. Горського, С. Снігур. Ними відстежено, що онтологічна неспіввимірність між «тварним» і «нетварним» долається на шляху богопізнання, уособленим у страсотерпстві Бориса і Гліба, фактично обертається підняттям на «максимально духовну вершину сумірності Людини» [6, с. 17]. Таким чином, страсотерпство в києворуській традиції є однією з модальних форм стражденності.

Як слушно відзначає українська дослідниця М. Кузьминська, давньоруське «любомудріє», представлене постатями Климента Смолятича, Кирила Туровського, Володимира Мономаха, мало за мету не тільки піднесення до умоосязної Істини, але й реалізацію цієї Істини в безпосередній практиці християнського життя [7, с. 243]. Тому тема стражденності окреслюється в контексті проблем наближення до Бога,

наслідування й уподібнення Христу, обоження, тобто всіх релігійно-практичних завдань, які природно впливали зі властивої давньоруської свідомості кореляти філософського й релігійно-аскетичного, пізнавально-умоглядного й практично-сповідницького.

Крізь призму ідеї божественного облаштування всього суцього, Бог в уявленні Климента Смолятича є незбагненним через обмеженість людського розуму, однак може бути пізнаним через своє творіння («Послання, написане Климентом, митрополитом руським, Фомі, пресвітеру»). Підтримуючи міркування митрополита Іларіона про закон і благодать, подані у Святому Письмі, Климент Смолятич наполягає на необхідності наслідування церковних святих у справах благочестя. Авторитет святих Отців увиразнюється у його так званій «Притчі про Сліпця і Хромця», де основні віросповідні сентенції візантійських патристів (Василія Великого, Григорія Богослова, Григорія Ніського) завуальовані майстерною алегорією, крізь призму якої проблема стражденності, уже сформульована давньоруськими любомудрами як криза роз'єднаності людини й Бога, посилюється.

У войовничих аскетичних позиціях Климента Смолятича підґрунтям стражденності стає розмежування світського як житейського й суєтного та духовного як книжного й добродісного, а також в ідеях всевидючості й всемогутності Божої та людської обмеженості, посмертного воздаяння за гріхи в апокаліптичній перспективі, як відповідальності за нерозкаяність після другого пришествя Христа, у воскресінні суду, та в есхатологічній – як відношення еквівалентності посмертних мук до нерозкаяних гріхів [8, с. 202]. Так, як і Діонісій Ареопагіт, Климент Смолятич використовує софійно-діалектичний спосіб богословствування, що, власне, стає мисленнєвим засобом подолання онтологічних засад стражденності й наближення Бога до людини, урівноваження засад теодицеї й антроподицеї. В обраному ним морально-дидактичному прийомі алегорії розкривається непрямий зміст притчі як утвердження духовних засобів спасіння: покаянних сліз, зітхання, говіння, чистої молитви, справ милосердя й виховання в собі смиренномудрості.

Проблема стражденності в давньоруських любомудрів формується за кращими зразками середньовічного алегоричного й символічного дискурсу полемічного характеру християнської епохи. Слідуючи настановам Отців «александрійської» школи, знаменитий мислитель часів Київської Русі Кирило Туровський у «Притчі про Сліпця і Хромця» зараховує до стражденності гріхопадіння, поняття приводу, пристрасті й гріха, що ґрунтуються на співвідношенні душі й тіла в людській природі зі збереженням їхньої ієрархії.

Прикметно, що дискусійне питання взаємозв'язку душі й тіла, алегорично змальоване в образах Сліпця і Хромця, Кирило Туровський тлумачить, опираючись на Григорія Ніського, Максима Сповідника та Іоанна Дамаскіна, котрі вважали душу й тіло однаково схильними й до гріха, і до добродісності, проте віддавали належне керівній ролі душі над тілом [9, с. 170]. Це свідчить не тільки про те, що Кирило Туровський повністю поділяє аскетичний спосіб духовного життя, аспектом якого є боротьба зі стражденністю через пристрастність, але і його приналежність до святоотцівської традиції, яка ґрунтується на опануванні

пристрасних сил душі і їхнього підпорядкування розумові.

Такі очевидні прояви людського буття, як печаль, недуги, моровиця, смерть слугують Кирилу Туровському («Повість про білоризця і монашество») взірцем для ствердження цінності аскетичного життя на протигагу земному, світському, яке може лише на нього вказувати й спрямовувати як до вищої мети: «Печаль направляє ум до монастиря» [8, с. 204]. В окресленому образі чернечого життя постулюються ідеї нехтування матеріальними цінностями, тілесним догодженням і суєтними житейськими помислами як такими, що перешкоджають спасінню й протилежні тим, що сприяють йому: носіння вериг, волосяниці, смертна пам'ять, віра в Бога, участь у євхаристії, упокорення владі ігумена, добрі помисли й зречення гріховних звичок тощо. Кирило Туровський відстоює також ідею ісихії – безмовності, яка стала відома йому з житій та творів святих Отців-пустельників і була розвинута у вченні візантійських ісихастів як умно-сердечна молитва.

Висновки. Тема стражденності в давньоруській свідомості закорінена в аскетичній проблематиці візантійського зразка, у межах якої домінантно проявляє себе рефлексія на подолання сутнісної нерівноправності людини й Бога, а також згладження онтологічних наслідків першородного гріха та їх виправлення засобами духовного праксису.

У концепції киеворуських мислителів, серед яких Володимир Мономах, Іларіон, Феодосій Печерський, Нестор Літописець, Климент Смолятич, Кирило Туровський, подолання людської гріховності виявляється співмірним зі святоотцівським та ісихастським розумінням боротьби з гріхами й пристрастями. Воно відображає шляхи обоження людини, приведення до первісної досконалості й відновлення втраченого зв'язку з Богом, тобто ґрунтується на віроучительному світогляді. Усе це утверджувало проблему стражденності не так через констатацію сутнісних наслідків гріхопадіння й способу закономірного людського існування, як обґрунтування способів духовного вдосконалення й продукування морально-дидактичних і практичних засобів відповідно до цієї мети.

Виразником взаємозв'язку двох типів православної культури (киеворуської і візантійської) є агіографічна література з її ідеалом діяльного духовного життя – подвигу (Киево-Печерський патерик, Життя Бориса і Гліба). Стражденність у формах болю, страждання, муки тощо є онтологічним підґрунтям подвигу (страстотерпства, мучеництва, стовпництва, затворництва та ін.) як граничного напруження людських сутнісних сил, завдяки чому відбувається трансформація страждених формоутворень у добродієність і реалізація сенсу життя й високого духовного ідеалу святості.

Література:

1. Грушевський М. Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. / М. Грушевський. – Київ : Либідь, 1993. – Т. 3. – 283 с.
2. Чайка Т. Феномен подвигу у вітчизняній моральній традиції : (на матеріалах давньокієв. агіографії) / Т. Чайка // 36. наук. праць. – Острог, 1998. – С. 33–37.

3. Життя и подвиги святых Киево-Печерской Лавры с приложением избранных акафистов. – Минск : Свято-Елисавет. монастирь, 2005. – 495 с.
4. *Зарин С. М.* Аскетизм по православно-христианскому учению / С. М. Зарин. – М. : Православ. паломник, 1996. – 694 с.
5. *Снігур С.* «Страстотерпці Христові» в духовній культурі Київської Русі / С. Снігур // Київська традиція і східний обряд в українському християнстві. Наук. зб. / Від-ня релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України [та ін.]. – Київ ; Тернопіль, 2004. – С. 139–142.
6. Образ Христа в українській культурі / В. С. Горський [та ін.]. – Київ : КМ Академія, 2001. – 200 с.
7. *Кузьминська М.* Розуміння філософії у творах киеворуських мислителів / М. Кузьминська // Давньоруське любомудріє: тексти і контексти / Нац. ун-т «Киево-Могилян. акад.». – Київ, 2006. – С. 226–260.
8. Златоструй : Древняя Русь X – XIII вв. / сост., авт. текст, комент. А. Г. Кузьмина, А. Ю. Карпова. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 302 [2] с. – (Дороги человеческой мысли).
9. Давньоруські любомудри / В. Горський [та ін.]. – Київ : Академія, 2004. – 304 с.

Надійшла до редакції 31.10.2016. Розглянута на редколегії 02.12.2016

Рецензенти:

Доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Харківського національного університету будівництва та архітектури Проценко О.П.

Доктор філософських наук, професор, декан гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ» Копилов В.О.